

YU ISSN 0350-185x

UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLVIII

Уређивачки одбор:

*др Даринка Гортан-Премк, др Ирена Грицкат, др Милка Ивић, др Павле
Ивић, Блаже Конески, др Тине Логар, др Александар Младеновић,
др Мирослав Николић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан,
др Живојин Станојчић, др Драго Ћупић, др Егон Фекете*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД

1992

АСИМ ПЕЦО
(Београд)

ЈЕДНА ФОНЕТСКА СПЕЦИФИЧНОСТ ЦЕНТРАЛНОБОСАНСКЕ ШЊАКАВШТИНЕ

У прикупљеној грађи за бе-ха дијалектолошки атлас наша се и једна особина која се обично веже за чакавске говоре. То је рефлекс *-j-* праслов. секв. *-dj-* тип: *меја, преја*. И, што је још интересантније, та појава, углавном, везана је за централнобосанске шњакавске говоре. За ту особину не знају западнобосански икавскошњакавски говори, поготово је нема у западнохерцеговачким икавскошњакавским говорима. С обзиром на све ово сматрам да ће бити интересантно ако се овдје, на једноме мјесту, изнесе сва та грађа, ако јој се придода и све оно што нам досадашња литература о шња-говорима нуди о томе и ако се, на крају, размотри статус те особине у нашој шњакавштини.

1. Потврде о појави *-j-* мј. *-dj-* у босанској шњакавштини:

а) *преја* (= пређа, питање у Упитнику за испитивање босанскохерцеговачких говора — 1259) налазимо у следећим пунктовима, који су обухваћени овим упитником (ради боље прегледности даће се поред броја пункта и назив мјеста, као и национална припадност информатора):

Пункт број	Назив мјеста	Нац. припадност инф.
60	Мартинићи—Крешево	С(рбин)
61	Крешево—Крешево	Х(рват)
62	Дрежевица—Крешево	Х
87	Вареш—Забрежје	Х
89	Бјелавићи—Какањ	Х
92	Брњиц—Какањ	М(услиман)
95	Граховчићи—Травник	Х
97	Ловница—Завидовићи	Х

141	Прослап—Прозор	Х
142	Хере—Прозор	М
154	Покларево—Травник	Х
167	Дивичани—Јајце	Х
168	Добретићи—Јајце	Х
170	Глуха Буковица—Травник	М
173	Лупоглав—Жепче	Х
174	Нови Шехер—Маглај	М
184	Рајшева—Теслић	М

Напомена:

1. У п. 97, 154 и 184 имамо забиљежен фонетски лик: *прѣца*; у п. 170 забиљежено је *прѣа*, али, све то има исконски облик са *-j-* мј. праслов. скупине *-dj-*.

2. У п. 67 и 94 поред облика са *-j-*: *прѣја*, забиљежен је и облик са *-ћ-*: *прѣћа*, а то су мјеста 67, Кисељак—Тушнићи, Сарајево, Муслимани и 94, Балићи, Нови Травник, Хрвати.

б) *меја* (= међа, питање бр 1321)

Пункт број	Назив мјеста	Нац. припадност инџ.
60	Мартинићи—Крешево	С
61	Крешево—Крешево	Х
62	Дрежевица—Крешево	Х
63	Цанићи—Коњиц	М
64	Турковићи—Фојница	Х
67	Кисељак—Тушнићи, Сар.	М
89	Бјелавићи—Какањ	Х
90	Сопотница—Какањ	М
94	Балићи—Н. Травник	Х
96	Гладовићи—Зеница	М
114	Маоча—Брчко	М
132	Груде—Љубушки	Х
141	Прослап—Прозор	Х
142	Хере—Прозор	М
170	Глуха Буковица—Травник	М
171	Топчић—Поље, Зеница	М
172	Жепче—Жепче	М
177	Комушина—Теслић	Х

Напомена:

1. У пунктовима

68 Уворићи—Високо М

92 Брњиц—Какањ М

184 Рајшева—Теслић М

имамо забиљежене двојачке облике, са *-j-* и са *-ћ-*: *меја* и *мећа*. У п. 89 забиљежен је облик *меа*; у п. 132 — *мејаш*.

в) Слично стање имамо и у облицима компаратива придјева *млад* и *сладак*, и Нсг. придјева *туђи*; уп.:

млајја (питање бр. 1620)

61	Крешево—Крешево	Х
62	Дрежевица—Крешево	Х
64	Турковићи—Фојница	Х
68	Уворићи—Високо	Х
89	Бјелавићи—Какањ	Х
92	Брњиц—Какањ	М
94	Балићи—Н. Травник	Х
135	Дрежница—Мостар	М
142	Хере—Прозор	М
170	Глуха Буковица—Травник	М

слајји (питање бр. 1649)

62	Дрежевица—Крешево	Х
64	Турковићи—Фојница	Х
89	Бјелавићи—Какањ	Х
135	Дрежница—Мостар	М
141	Прослап—Прозор	Х
142	Хере—Прозор	М
154	Пакларево—Травник	Х

тујји (питање бр. 1616)

60	Мартинићи—Крешево	С
62	Дрежевица—Крешево	Х
67	Кисељак—Тушнићи	М
89	Бјелавићи—Какањ	Х
92	Брњиц—Какањ	М
94	Балићи—Н. Травник	Х
135	Дрежница—Мостар	М
170	Глуха Буковица—Травник	М

Оба фонетска лика биљежена су у овим пунктовима:

mlǎḥā и *mlǎjā*

60	Мартинићи—Крешево	С
67	Кисељак—Тушнићи	М
95	Граховчићи—Травник	Х
141	Прослап—Прозор	Х
153	Пећине—Травник	Х
154	Пакларево—Травник	Х

slǎḥi и *slǎji*

61	Крешево—Крешево	Х
67	Кисељак—Тушнићи	М
68	Уворићи—Високо	М
94	Балићи—Н. Травник	Х
95	Граховчићи—Травник	Х
153	Пећине—Травник	Х
170	Глуха Буковица—Травник	М
177	Комушина—Теслић	Х

tuḥi и *tuji*

61	Крешево—Крешево	Х
67	Кисељак—Тушнићи	М
95	Граховчићи—Травник	Х
143	Вагањац—Г. Вакуф	М
153	Пећине—Травник	Х
154	Пакларево—Травник	Х

г) Слично стање нуде нам и одговори на питања број 602 (*чађа*) и 1322 (*међаш*, са различитим фонетским рјешењима: *мејаш*, *мејник*, *мјеник*, *мејњик*, *мењњик*, *менник*). Истина, облик *чаја* (= *чађа*) забиљежен је само у п. 168 (Добретићи—Јајце), али је зато често биљежен облик *саја—саје*. Тај облик забиљежен је у овим пунктовима:

64	Турковићи—Фојница	Х
89	Бјелавићи—Какањ	Х
90	Сопотница—Какањ	М
91	Вукановићи—Какањ	Х
92	Брњиц—Какањ	М
95	Граховчићи—Травник	Х
114	Маоча—Брчко	М

142	Хере—Прозор	М
153	Пећине—Травник	Х
167	Дивичани—Јајце	Х

Напомена:

1. У једном броју пунктова биљезени су двојаки облици, и са *ћ* и са *ј*.

Тако имамо:

<i>чаћа</i> и <i>чаја</i>	п. 61	Крешево—Крешево	Х
<i>сјаје</i> и <i>чаћа</i>	п. 62	Дрежевица—Крешево	Х
<i>саја</i> и <i>ћаћа</i>	п. 67	Кисељак—Тушнићи	М
<i>сјаја</i> и <i>ћаћ</i>	п. 68	Уворићи—Високо	М
<i>сау е</i> и <i>чаће</i>	п. 97	Ловница—Завидовићи	Х
<i>сјаја</i> и <i>чаћа</i>	п. 141	Прослап—Прозор	Х
<i>ћаћ</i> и <i>сјаје</i>	п. 154	Пакларево—Травник	Х
<i>сјаје</i> и <i>ћаћа</i>	п. 170	Глуха Буковица—Травник	М

2. За фонетски лик *чаћа/чаћ* П. Скок у своме *Etimologijskom rječniku* (s.v.) каже да се говори на подручју што-нарјечја „за оно што се зове на *čakavskom sjaје*“. Истина, и у ча-говорима постоји *чај*, али има друго значење, значи „atmosfersko isparivanje, Dunst“. Облик *чаја* наводи се из Сења. У основи је индоев. **qed* „dimiti se, čađaviti“ од којег је добијено праслов. *čad*, а од тога облика, творбеним морфемом *-ја*, настаје наше *чаћа*. Морфолошки ликови *чаћ*, *чаће* и сл. лако се могу извести из основног облика *чаћа*.

3. Облик *саја/саје*, за који Скок каже да је својствен ча-говорима, јавља се, такође, у једној зони шћа-говора Босне. (У нашем материјалу нашао се само један облик са *-ћ* — *саће*, п. 181—Побрђе—Котор-Варош, Х). По Скоку, тај облик „odgovara stcslav. *sažda*“, а то је општеслов. ријеч која „potječe iz baltoslav. jezične zajednice: slov. *saja*, polap. *sodžai* i rus. *saž* predstavlja prijevoini stepen **söd* od ie. **sed*“ (s.v. *čad*).

Ако наше пунктове сравнимо са дијалекатском картом, доћи ћемо до закључка да се облик *саја/саје* јавља у међуријечју Врбаса и Босне. Изузетак чине п. 114 (Маоча—Брчко, М), 141 (Прослап—Прозор), 142 (Хере—Прозор) који се налазе ван ове зоне. Маоча се целокупном својом структуром наслања на говоре Босанске Посавине; Прослап и Хере припадају и-шћа говорима Раме.

4. У босанско-херцеговачким говорима, истина, јавља се и облик ове именице без африкате *-ћ* или сонанта *-ј*: *чад* п. 33 (Луг—Јабланица, М, уз *чаћ* и *чаћа*), п. 123 (Д. Махала—Орашје, Х); *чад* и *чаћа* п. 16 (Ходово, Столац, Х) *чад* п. 20 (Оцак—Невесиње, М), п. 108 (Теочак—Угљевик, М) п. 123 (Д. Махала—Орашје, Х). Без сумње, у питању је новија творба ове именице, а не очуван праслов. облик. Пошто се у овим говорима често

јавља и *гар* за именовање датог појма, према коме имамо гл. *гар(ав)ити*, могло се и према *чадити* појавити — *чад*.

5. На нашим списковима, и картама, посебно мјесто заузимају одговори на питање бр. 1322 *међаш*. Поред овога лика јавља се не само *мејаш* (96, 132), *мејаш/мреџ* (137, 138), *мејаш/међаш* (114), него и: *мејник* (61, 64, 65, 67, 87, 92, 94, 141—144, 170, 172, 173, 177), *мјеник* (60), *мејник/меник* (62), *мејник/мењик* (63), *мењик/мењик* (83), *мејник/мејш* (89), *именик* (93), *мејник/међаш* (97), *мејник* (38), *мењик* (40, 42, 45, 55, 93, 154, 168), *мељник* (41), *мењњик* (48), *меник* (53).

Основа је *med*, уп. у литавском *tėdis* „древцо“, старопруски *median* „древцо“, староиндијски *mādhyas* „medius“, *mādhyat* „середина“, готски *midjis* „расположенный по средини“. По Фасмеру балт. слов. значење развило се из „кустарник на межи“ (в. М. Фасмер: Етимологичский словарь s.v. межа).

Скок у свом етим. рјечнику указује не само на старину ове именице (ие., балтослав., свеслав. и праслав.), него и на различите изведенице од њене основе: *међа*, *меја*, *међник*, *мејник*, *медник* *међница*, *медњак*, *Медњача*, *међица*, *мејица*, *мејина*, *умејак*, *омејак*, *омејина*, као и приједлог *међу* (Етимологички гјечник, II, 398—399). Наведени облици из босанских шћакавских говора лако се дају извести од опште основе *med*. Питање је, једино, да ли су сви облици који су наведени из нашега материјала увијек везани за облик *меј-*, односно, другачије речено, да ли у наведеним облицима типа *мењик*, *меник*, *мељник*, *меник* имамо у основи искључиво *меј-* или, можда, и *мед-*. Облик *меник*, рецимо, подсјећа на облик *гланна* < *гладна*, што се, такође, јавља у босанским говорима. Облици, пак, типа *мењик*, *меник*, као и *мејник*, лако се могу изводити из примарног облика *мејник* < *мед'ник*.

Ова лексема, опет, знатно проширује границе распрострањања особине о којој је овдје ријеч. И то у зони Источне Босне. Наиме, фонетски лик *мењњик* налазимо у п. 48 (Жепа, Рогатица, М), *мењик* у п. 45 (Вишеград, чаршија, М), исти облик потврђен је и из Софића, п. 40, Горажде, М; и Слатине, Чајниче, М, пункт бр. 42. У п. 38, Делијаш—Трново, М, имамо *мејњик*. То су, у исто вријеме, и најисточнији пунктови са оваквим фонетским ликовима. У вези с тим поставља се питање: да ли се у свим тим облицима крије основа *меј-* или су ту могућа и другачија рјешења. Чини ми се да ови фонетски ликови не би морали бити истог поријекла као и они у Централној Босни. Овдје је већ речено да облик *меник* подсјећа на облик *гланна*, гдје је секв. *-дн-* дисимилационим процесом дала *-нн-*. Тако би се могли објашњавати и ликови *мењњик*, *мељник*. И још нешто. Пошто ове облике никако не прати фонетски лик *меја* (в. карту), овдје се не смије потпуно искључити ни могућност преузимања ове лексеме у датом гласовном склопу. Поготово тамо гдје су била у питању имања

велепосједника из Централне Босне. Чињеница је, да то и поновим, да су облици типа *мењик* и сл. отишли много на исток и да их никако не прате облици типа *меја*, *преја*, *туји*, *млаји* и сл. Све то нас упућује на опрезност у одређивању граница ове особине. И због тога, и поред свих овдје наведених података, ја остајем при увјерењу да је појава *-j-* мј. **-dj-* везана за централнобосанску шћакавску говорну зону, када су у питању босански говори.

2. Просторна слика ове појаве у шћа-говорима Босне

1. Ако наведене бројеве пунктова, у којима се јавља *j* мј. *d'*, пренесемо на карту бе-ха говора, доћи ћемо до следећих закључака:

а) граница распрострањања ове фонетске особине (*j* мј. *d'*) иде од Дрежнице — Мостар (п. 135) на Прослап—Прозор (п. 141) и Хере—Прозор (п. 142), затим, преко Цанића—Коњиц (п. 63) на Мартиниће—Крешево (п. 60)—Кисељак—Тушниће (п. 67)—Бјелавиће—Какањ (п. 89)—Брњиц—Какањ (п. 92)—Жепче (п. 172)—Комушину—Теслић (п. 177)—Рајшеву—Теслић (п. 184)—Дивичане—Јајце (п. 167), одатле на Вагањац—Г. Вакуф (п. 143)—Прослап—Прозор (п. 141) и Дрежницу—Мостар (п. 135). Ван ове зоне могу се срести појединачни случајеви у којима се јавља *j* мј. *d'* (исп. ниже);

б) најгушћа мрежа пунктова са *j* мј. *d'* налази се у централнобосанској говорној зони: Коњиц—Високо—Зеница—Травник—Прозор—Коњиц;

в) носиоци ове особине, у наведеној зони, Хрвати су и Муслимани. Изузетак чини п. 60, Мартинићи—Крешево, гдје за ову особину знају и Срби. У питању је, без сумње, фонетска особина новијег поријекла, настала у говорном окружењу (п. 61 и 62 су хрватски, са *j*);

г) појава *j* мј. *d'* у Конгори и Присоју (Дувно, п. 137, 138) и Грудама (Љубушки, п. 132) у апелативу *меја* објашњава се утицајем сусједних говора са тим фонетским ликом овога апелатива.

2. За нас је, овдје, значајно сазнање да ни источно ни западно од назначених линија нема потврда за *j* мј. *d'*. То значи да у зони и-шћа говора између Босне и Уне нема потврда за ову појаву, као што их нема ни источно од Босне, тј. између Босне и Дрине (в. карту). Истина, ту се јавља облика *мењик*, о чему је већ било говора.

3. Наша досадашња сазнања о овој особини у шћа-говорима

Појава сонанта *-j-* у неким од наведених примјера уочена је знатно раније. Ја ћу овдје указати на најважније податке о томе у нашој дијалектолошкој литератури:

а) Милан Решетар, у своме дјелу: *Der štokavische Dialekt* о томе каже следеће: „Auf štokavischem Gebiete kann man aber *j* für *d'* mehr oder weniger bei allen (ikavischen und jekavischen) *šća*-Sprechern finden. Ich habe allerdings ein solches *j*, zumeist neben *d'*, nur in folgenden Beispielen gehört: *měja*,

tùji, mläji, släji Travnik k., Mračaj m. (Zenica), Žepče k.m., Fojnica k., Kreševo k., Čahare, Jablanica, ausserdem *mejās* Čahare; *j* (neben *đ*) wird mir für die vier ersten Beispiele bestätigt auch aus Sanski Most, Krupa k., Radoša m. und Milanovci (Tešanj), Žepče (in den Dörfern gegen Maglaj), Rama, Jajce, Bugojno, Visoko, Kreševo, Potoci (Mostar), Mostar k., ausserdem für *žeja* Sanski Most, *kraja* ... Krupa, Kreševo, *ograja* ... Travnik“ (стр. 136).

Као што видимо, Решетар је границу појаве *-j-* мј. *-ћ-* спустио подоста на југ, до Мостара. Истина, то су подаци из друге руке („wird mir für die vier ersten Beispiele bestätigt“, а то су примјери: *меја, туји, млаји, слаји*). Доцнији испитивачи мостарског говора (Милас, Rad JA књ. 121; Ђоровић, Archiv für sl. Philologie XXIX, Беч 1907; Вуковић, Мостар и Херцеговина, 1937) нису потврдили ову особину за мостарски говор.

Решетарев податак из Потока, Бијело Поље, околина Мостара, и Чахара—Јабланица, могао би се везивати за исту појаву у Дрежници (в. ниже). Ја сам испитивао говор Потока, прије двадесетак година, и нисам забиљежио ни један примјер са *-j-* мј. *-ћ-*. Наравно, савремено стање никако није слика говорног стања прије скоро једнога столећа.

б) Гојко Ружичић у своме извјештају о испитивању икавских говора Западне Босне (Годишњак Саре и Васа, књ. I, 1934, стр. 8—39) констатује следеће:

„у долини Лашве и изворишту Врбаса налази се и *j* за *ћ*: *меја*, Бућ(ићи) (к), Оп(ара) (к), Вит(ез) (м, к), Кар(аула) (м), Хр(асница) (м, к), Г(орњи) В(акуф) (м);

меју, Вит(ез) (к), Хр(асница) (м), *мејник* Бућ(ићи) (к), Оп(ара) (к), Вит(ез) (м, к), Кар(аула) (м), Хр(асница) (м, к), Г. В(акуф) (м);

мењик, Буч(ићи) (м), *мејаш*, Хр(асница) (м, к);

туји, Бућ(ићи) (м), Оп(ара) (к), Вит(ез) (к), Кар(аула) (м), Буч(ићи) (м), Хр(асница) (м, к), Г. В(акуф) (м);

тујџ, Вит(ез) (к);

млаји (Бућ(ићи) (к), Оп(ара) (к), Вит(ез) (м, к), Кар(аула) (м), Буч(ићи) (м), Хр(асница) (м, к), Г. В(акуф) (м);

слаји, Бућ(ићи) (к), Оп(ара) (к), Хр(асница) (м, к), Г. В(акуф) (м);

слајџ, Бућ(ићи) (к), Оп(ара) (к), Вит(ез) (к), Кар(аула) (м);

ћаја, Вит(ез) (к), *ћајџ*, Вит(ез) (м);

саја Вит(ез) (м, к), Буч(ићи) (м), Кр(ушчица) (м), *саје* Кар(аула) (м),

прџа, Хр(асница) (м, к), Г. В(акуф) (м)“.

И Ружичић констатује да уз облике са *-j-* иду и они са *-ћ-* (стр. 39), и у истом мјесту.

Ружичићеви подаци, углавном, слажу се са нашим материјалом. Истина, његова је мрежа пунктова знатно гушћа, отуда и више потврда, али је арсал исти — централнобосанска зона.

в) У Рами, према подацима Милоша Окуке, честа је појава *-j-* мј.

-ћ-. Потврде су следеће: *меја, мѣјаш, мѣју, мејниџи, на Мејнику, прѣја*; а спорадично се јавља и: *граја*, „а код Муслимана и у облицима глагола, 'родити': *рајала... стално раја... ројен*“. Ту је обично и: *туја, туји, тујизина, млаја, млаи, млаи, најмлаи, најслае, млајег*. Ријетки су облици са -ћ-: *тући, млаћегга, тућа*. Према М. Окуки говор Раме мј. старије групе -dj- има -j-, а примјери са -ћ- „нанос су из других говора“ (М. Окука: *Говор Раме*, стр. 65/66).

Облике са -j- у Рами билежи и Миленко Филиповић: *Меја, Меје, Мејник*, као и Д. Игњатовић: *прѣја, меја, мѣјашник, мѣјник, туји, млаји, слаји*, али: *краћа, рођен, рођење, саграђен, награђиват, сваћа, жеића* (Окука, *op. cit.* 65, испод текста).

Поред секв. -жћ- у Рами се јавља и -зћ- и з' (стр. 64).

г) И Дрежница, која се налази „уз ријеку Дрежању, десну притоку ријеке Неретве, 30-так км зрачне линије од Мостара“, припада икавско-шћакавским говорима. Управо, то је најјужнији и-шћа говор у границама Босне и Херцеговине. У Дрежници, поред примјера типа: *годјише, шћан, вишћ, пришћ* имамо и: *дрѣжчи, звижћат*, као и: *млаји, уз млаћи; слаји, доји, саји, изаји*, али само је: *мећа, жећа, рођен, ограђен* (М. Окука: *Fonetske i fonološke osobine govora Drežnice u Zapadnoj Hercegovini*, 97-104).

д) И у говору лашванског подручја (Травник) налазимо -j- мј. -dj-. Наила Ваљевац, у својој докторској дисертацији (рукопис) наводи следеће потврде за то: *млаја, млаји, најмлаји, слаја, слаји, тује, туји; меја, мѣјник, саје, прѣја, тујин; ројени, заграцена*.

Н. Ваљевац, уз то, констатује да напореда са овим облицима јављају се „и врло фреквентни“ облици са африкатом *ћ*: *млаћа, тући, слаћи, слаћа, мећа, прѣћа, тућин* и сл. (Н. Ваљевац: *Говор Лашве, доктор. дисертција*, рукопис, стр. 266).

ђ) Иста ауторица такво стање констатује и за говор височких Муслимана. Ту она билежи поред: *ограђено, хрћа, захрћало, хрћаван, мећи, млаћи, слаће, тући; хаћ, жећ*, и: *меја, прѣја, ограја, граја, мејник*, уз напомену „како се говори у Радовљу код Високог“ (Н. Ваљевац: *Говор височких Муслимана, БХДЗБ IV, Сарајево 1983, 337*).

е) У говору Муслимана села Тухоља, околина Кладња, а које се налази „на јужној периферији ијекавскошћакавског терена, и ... граничи са ијекавскошћакавским источнобосанским говорима“ имамо само облике са африкатом -ћ- у примјерима као: *засаћен, прѣћа, млаћи* (в. Сенахид Халиловић: *Говор Муслимана Тухоља*, 289).

ж) Икавскошћакавски говор у околини Дервенте, према подацима Ј. Баотића, има „само: *млаћи ... , слаћи ... , мећа ... сваћа*“ (Ј. Баотић: *Икавскошћакавски говор у околини Дервенте, БХДЗБ IV, Сарајево 1983, стр. 102*).

з) За ијекавскошћакавски говорни тип источне Босне Д. Брозовић каже: „Од ијеšć. подручја долине Босне (и маглајско-тешанјски говор), Фojнице (укључујући и Крешево) и Trstionice познају лексеме с $j < *d'$. Појављују се ови примјери (не сви свадје): *mè(j)a*, *mejnik* (*mejnik*, *men'ik*, *n'emik*, *mjen'ik*), *mläjī*, *tujī*, *slājī*, топоним *Grājāni*, *ōgraja*, *prēja* (*prēa*). Изолирани примјери: *rōjeni* (међу ик. насељеницима ...) и *dogājālo* (Крешево; и акцент и *j* необични за тај крај)“. Брозовић, уз то, додаје да од „Vareša do Krivaje данас углавном нема облика с $j < *d'$ (остатак *mjenik* или сл.), али ипак сам спорадички нашао *mlājī* (кат. у околици Vijake, прав. у околици Vareša) и *tujī* (musl. у околици Vijake)“. Такве облике Брабец не бележи у тузланској области (D. Brozović: O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta, 141).

и) У говору Муслимана Кладња, према подацима С. Реметића, имамо „доследно“ *prēja*, *mēja*, *mejnik*, *mlājī*, *slājī*; *xrĥa*, *zaxrĥā* (С. Реметић: О једном незапаженом екавско-јекавском босанском говору, стр. 185).

ј) У сјевернохерцеговачким и јужнобосанским ије-шћа говорима, према налазу Р. Ђуровића (Прелазни говори ...) имамо *-шћ-*, *-жћ-*, али не и *-j- < d'*. Истина, он је једном забиљежио *mēja*, поред сталног *mēja*, као и: *xrĥa*, *xrĥav* и сл. Онај облик са *-j-*, *меја*, он сматра да је нанос са стране (стр. 190 и 173).

к) Проф. Ј. Вуковић у крешевско-лепеничком говору бележи облике са *-j-*: *туји*, *млаји*, *ограја*, *ограа*, уз чешће облике *туђи* и *млађи*, а поред *mēja* живи *mējnik*, што је „контаминација штокавске и чакавске особине“. Ту, у крешевском крају, има ороним *Meuvrĥje*, од Међувршје, и *Voddovoji* од Водовођи. Према проф. Вуковићу то није остатак „који би показивао трагове старе границе чакавског дијалекта“ него је то нанос са стране, занатлије, рудари (Ј. Вуковић: Крешевско-лепенички говор, 305–309).

л) Ђенана Бутуровић у говору Ливњског поља налази код икаваца шћакаваца, а таквих има и Срба и Хрвата и Муслимана, *-шћ-* и *-жћ-*, али: *слађи*, *лађи* (лак). Поред многих специфичности говора овога краја, не указује се на појаву *-j-* у примјерима типа *меја*, *слаји* (Ђ. Бутуровић: Народни говор становништва Ливањског поља, стр. 91–116).

Н а п о м е н е:

1. Овдје је већ речено да Решетареви примјери из Мостара морамо примити са великом резервом. М. Милас у раду: Данашњи мостарски дијалекат (Рад 153, 1903), има ове примјере са $ĥ < d'$: *риџеме*, *риџем*, *риџим* (стр. 67), *риџак*–*риџи*, *млад*–*млађи*, *гладак*–*глађи*, *радо*–*рађе* (стр. 68);

Милас указује само на примјере *госпаја* и *Јуре* у којима се „мјесто њ говори“ *-j-* (стр. 55). Ова два примјера имају знатну ширу ареу и не морају имати исто објашњење као и примјери типа *меја*, *млаји* (в. ниже).

2. У моме материјалу из централнохерцеговачке говорне зоне није се нашао ниједан примјер типа *преја*, *млаји*. Истина, и данас ту живи антропоним *Јуре*, као и назив

празника: *Ђурјевдан*, *Ђурјев*, нарочито код муслимана и католика. А сви имају: *госпоја* и празник *Госпојина*, тј. и православци.

3. Од сусједних говора *-j-* мј. *-d'*- налазимо у посавском. Проф. Ившић о томе каже следеће: „У Posavini се гдјегде само у неким ријечма чује *j* мјесто *d*. Zabilježio sam *j* мјесто *d* u ovim domaćim riječima: *mlāji* (Davor), *tuji* (Dolina) *vijāt* (mjesto vidat = vidjeti, Strizivojna)“. Овдје се указује и на Решетареве примјере из *Der štokavsche Dialekt*, а скреће се пажња и на облик *госпоја* за који у Академијином рјечнику стоји да је могло „postati od *gospoa*, jer je u riječi *gospoda* moglo ispasti *d*, kao što ispada *d* u riječi *gospodar*, te se govori *gospar*“, уз то С. Ившић додаје: „Možda bi se moglo reći, da *j* i u svima pomenutim riječima ne stoji upravo mjesto *d*, nego da se razvilo radi hijata, pošto je *d* ispalo, kao što se razvilo u riječima: *aždaja*, *promaja*, *snaja* i dr. mjesto *aždaha*, *promaha*, *snaha* i dr., pošto je *h* između dva vokala ispalo. Ne može li se *j* u pomenutim riječima tako ili kako drukčije protumačiti, moglo bi se držati za čakavizam“. Испод текста читамо и ове мисли проф. Ившића: „Moglo bi se doduše kazati, da se nekadašnje *dj* moglo i u nekim štokavskim govorima reflektirati kao *j*, kao što se reflektira u čakavskom narječju (i u najviše kajkavskih govora). Čini mi se, da je za tako tumačenje ono primjera *s j* мјесто *d* premalo“ (Stjepan Ivšić: Današnji posavski govor стр. 136–137).

И у говору Имотске крајине јавља се, у одређеном броју лексема, *-j-* мј. *-ћ-* М. Шимундић, у опису говора те зоне, констатује *-j-* у *мејаш* „i njegovim izvedenicama“, а потврђују га и неки топоними: *Мејашке торине* „ali je pored ovoga *međa*, *medit* . . .“, а само је *чађа*, *пређа*, *пићу*, *слаћу* (М. Šimundić: Govor Imotske kraјine i Bekije стр. 72–73).

Икавскошћакавски говори Западне Босне не знају за облике типа *преја*, *меја*. Тамо је само: *пређа*, *слаћу* и сл. (в. код мене у БХДЗБ I, Сарајево 1975, стр. 20 и даље).

4. Просторна слика распрострањена ове појаве, на основу постојеће литературе, само се унеколико мијења. Управо, умјесто прозорске области, као најјужнијег дијела шћакавских говора који знају за *-j-* мј. *-ћ-*, сада се јавља Дрежница. Решетаревии подаци о тој особини у мостарском говору нису сигурни. Према томе, граница распрострањена *-j-* мј. *-ћ-* умјесто од прозорске области спушта се нешто јужније и иде од Дрежнице на Прозор, управо на Горњу Раму, одатле на Г. Вакуф–Јајце . . . а од Високог и Крешева спушта се према Коњицу и Јабланици (в. карту). Најгушћа мрежа пунктова са *-j-* мј. *-ћ-* и даље остаје централнобосанска зона укључујући ту и најјужнији крак и-шћа говора у пограничном појасу према Херцеговини (Јабланица–Дрежница, Дољани).

У вези са овим да укажем и на мишљење проф. П. Ивића. У његовој дијалектологији (Нови Сад 1956, на стр. 179, испод текста) читамо: „долина Раме и мањи део долине Неретве у окуци код Јабланице имају много заједничког са севернијим крајевима. То је управо крај где је стара граница Босне према Захумљу и новија према Херцеговини избијала на Неретву“.

Ако се сви ови подаци сравне са историјском картом Дукљанске државе „у другој половини XI века“ долази се до закључка да центар босанске области зна за ову фонетску особину, и да се она пружа на југ више западнијим предјелима ка Захумљу обухватајући само предјеле западније од р. Неретве до данашње Дрежнице. Ово, опет, упућује на закључак да је између ових предјела наше говорне области у том раном периоду нашега живота на овим просторима, постојала тјешња веза, и говорна, између централне Босне и сјевернијег дијела захумске области. А све ово, опет, упућивало би на закључак да је, исконски, становништво тих предјела било у ближим везама. Отуда, на крају, и повећи број говорних особина које повезују ове области још и данас (исп.: Историја народа Југославије, карта уз стр. 248).

За распрострањена ове особине (*d' > j*) на ијешћа подручју Д. Брозовић каже да је могуће „да је (ова, А. Р.) preddijalekatska izoglosa sjekla današnji iješć. dijalekt“, мада данас највећи дио тога подручја не зна за ту особину. Уз то, Брозовић каже: „Irak је vrlo vjerovatno da је osnovni konsonantski sustav iješća. područja (u cjelini ili bar na većem dijelu) imao *d* samo u sekv. *žd'*“ (HDZb II, стр. 205). Овако мишљење, макар да је дато и као претпоставка, тешко се може доказати. Уз *мћ*, и на томе подручју, морало је постојати и *ћ < d'*. Да је било другачије, трагова тога стања било би и данас ту, као у централнобос. зони (наравно, изузимају се посебне лексеме типа *међаш*).

4. Објашњење ове појаве у шћакавским говорима

Појава сонанта *-j-* мј. *-d'* најчешће се у нашој науци о језику сматра чакавском говорном особином. О томе проблему доста се писало (исп. код мене у БХДЗб I, као и у ХДЗб 5 и тамо наведену литературу). Да та особина не мора бити резултат непосредног утицаја чакавских говора на шћа-говоре у границама штокавског нарјечја, мислим да је данас, последице новијих радова, јасно. А то због тога што *-j-* мј. *-d'* налазимо и у крајевима који никако, и никада, нису били у тјешњим везама са чакавским говорима на овим нашим просторима. Уз то, има крајева који су и данас икавски, а и шћакавски, и који се налазе у непосреднијем сусједству са чакавцима, а који не знају за ову појаву (западнобосански икавскошћакавски говори, на једној страни, и западнохерцеговачки икавскоштакавски говори, на другој страни). Уз то, да је у питању било какав траг чакавског утицаја, у говорима који знају за ову особину, за примјере типа *преја*, *туји* и сл., морало би бити и још неких других „чакавизама“. А нема их. Сви ови говори у централнобосанској зони имају уз *-шћ-* и *-жћ-*, никада *жј*, сви ти говори, затим, имају $o < л$, имају *џр*, имају *џ*, односно *ђ*, ако се губе фонетске дистинкције између двају африкатских парова; ријечју, имају цјелокупни граматички инвентар прожет духом штокавштине, а не чакавштине. А све те говоре, опет, карактерише изразитији архаизам у односу на шта-говоре штокавског нарјечја.

Проф. П. Ивић, и са разлогом, констатује постојање: „прелазне зоне између штокавског и чакавског наречја“, а у тој зони јавља се поред *шћ* и *ј*, иако се ове двије изоглосе „нису прецизно поклапале“ (П. Ивић: Дијалектологија српскохрватског језика, стр. 179—180, као и Српски народ и његов језик, стр. 39). Ја мислим да је шћакавштина као дијалекатски феномен чинила својеврсни прелаз између типичних што- и типичних ча-говора (в. о томе код мене БХДЗб I), а да све изоглосе нису имале ни исти развитак, ни исти ареал (в. Ивић, Српски народ, 39), то је ван сваке сумње. То нам врло илустративно показују сви босански шћа-говори. Полазећи, сада, од овакве претпоставке могло би се ићи и ка рјешењу о поријеклу централнобосанске изоглосе *-j-* мј. *-d'*. А наиме: та особина могла се зачети у ономе времену када су међудијалекатски односи између наших основних дијалеката и нарјечја били знатно тјешњи и када су, управо, стваране основне међудијалекатске дискриминате. У једним шћа-говорима, онима који су могли бити у ближим везама са основном чакавском говорном групацијом, могло се развити *-j-* од *-d'* у одређеним позицијама. Секв. *zd'*, *zg'*, нису биле обухваћене овим процесом. Отуда у централнобосанској шћакавштини, као, уосталом, у свим шћа-говорима, секв. *жћ*, иако неки од тих говора имају *-j-* мј. *-d'*. Дакле, појава *-j-* у централнобосанској зони не би морала бити неки импорт из чакавских говора

(проф. Вуковић помишља на рударе и занатлије који су могли донијети у Босну ту особину, в. у већ наведеним радовима проф. Вуковића), то, чак, не би морало да се веже ни за територијалну повезаност на овим данашњим нашим језичким просторима. Јер, видјели смо, западнобосанска шћакавштина, мада је територијално ближа искомском ча-простору, не зна за ову појаву. Додајмо уз све ово и чињеницу да је тешко прихватити мишљење по коме се само једна од карактерних особина чакавског нарјечја задржала на овим просторима, а да од осталих нема ни трага. Тамо гдје су међудијалекатска прожимања била интензивнија, низ говорних особина још увијек показује ту блискост (овдје, свакако, не можемо убрајати архаизме који су својствени централнобосанској шћакавштини).

Према томе, ја мислим да је појава *-j-* мј. *-d'* у централнобосанској шћакавштини аутохтона појава тих говора. И она је врло стара, као и постојање мет. акута, и сл. Она се развила у оном времену када су ови говори, то значи не сви шћа-говори, били у ближим просторним везама са говорима који ће чинити наше чакавско нарјечје. То јест, другачије речно, ова појава никако није морала бити карактеристична за све шћа-говоре. Она је могла бити типична за оне шћа-говоре који ће запосјести централнобосанско говорно подручје и спуштати се на југ до Дрежнице и Јабланице. Посавска ситуација, с обзиром на то да не постоји теренски континуитет — говори сјеверно од Добоја, или нешто ниже, не знају за ову појаву, иако су и они саставни дио шћакавштине — могла би имати другачије исходиште. На тако нешто помишља, као што је овдје већ речено, и проф. Ивић. Остале говорне особине, које карактеришу наше шћа-говоре, имају шћакавска обилежја и као цјелина уклапају се у штокавско дијалекатско подручје, али са знатно успоренијим еволутивним процесима, што све те говоре, на извјестан начин, и чини својеврсним прелазним типом између типичних што- и типичних ча-говора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баотић Јосип: *Икавскошћакавски говор у околини Дервенте*, БХДЗБ IV, Сарајево 1983.
2. Brozović Dalibor: *O problemu ijekavskoćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, HDZb II, Zagreb 1966.
3. Бутуровић Ђенана: *Народни говор становништва Ливањског пола*, Гласник Земалског музеја у Сарајеву, Етнологија 1961.
4. Ђуровић Радослав: *Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине*, СДЗБ XXXVIII, Београд 1992.
5. Фасмер М. *Етимологически словарь руского языка*, Москва 1986.
6. Халиловић Сенахид: *Говор Муслимана Тухола (околина Кладња)* БХДЗБ VI, Сарајево 1990.
7. *Историја народа Југославије*, књ. I, Просвета, Београд 1953.
8. Ивић Павле: *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад 1956.
9. Ивић Павле: *Српски народ и његов језик*, СКЗ, Београд 1971.
10. Ivšić Stjepan: *Današnji posavski govor*, Rad JAZU, књ. 196, Zagreb 1913.
11. Milas Matej: *Današnji mostarski dijalekat*, Rad JAZU, књ. 153, Zagreb 1903.

12. Okuka Miloš: *Fonetske i fonološke osobine govora Drežnice u Zapadnoj Hercegovini*, *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, knj. IV.
13. Окука Милош: *Говор Раме*, Свјетлост, Сарајево 1983.
14. Пецо Асим: *Икавскошћакавски говори Западне Босне*, БХДЗБ I, Сарајево 1975.
15. Реметић Слободан: *О једном незапаженом екавско-јекавском босанском говору*, Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 11, Београд 1981.
16. Rešetar Milan: *Der štokavische Dialekt*, Већ 1907.
17. Ружичић Гојко: *Главнице особине неких икавских говора западне Босне*, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановић, књ. I, Београд 1934.
18. Skok Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I, II, III*, Загреб.
19. Šimundić Mate: *Govor Imotske krajine i Bekije*, АНУБиХ, Сарајево 1971.
20. Ваљевац Наила: *Говор Лашве*, докторска дисертација, рукопис.
21. Вуковић Јован: *Крешевско-лепенички говор*, Научно друштво Босне и Херцеговине, Лепеница, Сарајево 1963.

* * * * *

Објашњење уз приложене карте:

1. Пошто се, из техничких разлога, оvdје не могу давати карте за бе-ха дијалекатски комплекс у цјелини, прилаже се само онај дио тих карата на којем се могу пратити рефлексии који нас оvdје интересују у централнобосанској говорној зони.

2. С обзиром на то да је на урађеним картама за бе-ха дијалекатски комплекс национална припадност испитаника дата у бојама, а то оvdје, опет из техничких разлога, није било могуће пренијети, оvdје се списак пунктова и национална припадност испитаника исказују у бројкама (за детаљнија обавјештења о овоме, исп. Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, књ. 2, стр. 365—370).

1. Муслимански пунктови: 26, 28, 31, 33, 36, 38, 40, 42, 45, 46, 48, 52, 53, 55, 59, 63, 67, 68, 70, 73, 75, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 90, 92, 96, 98, 102, 108, 109, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 122, 131, 135, 142, 143, 152, 155, 166, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 179, 184, 185, 186, 190, 191, 193, 196.

2. Српски пунктови: 27, 29, 34, 35, 37, 39, 41, 43, 44, 47, 49, 50, 51, 54, 57, 60, 69, 71, 72, 74, 76, 78, 85, 99, 100, 101, 105, 106, 107, 110, 111, 121, 125, 126, 127, 129, 145, 156, 165, 169, 178, 180, 183, 188, 189, 194, 197, 198, 199.

3. Хрватски пунктови: 56, 58, 61, 62, 64, 65, 86, 87, 89, 91, 94, 95, 97, 103, 104, 113, 120, 123, 124, 128, 151, 153, 155, 167, 168, 173, 177, 181, 187, 192, 195, 200.

R é s u m é

Asim Peco

UNE SPÉCIFICITÉ PHONÉTIQUE DU DIALECTE ŠČAKAVIEN
(ŠČAKAVSKI) DE LA BOŠNIE CENTRALE

Le texte suit le destin de la séquence **dj* dans les exemples comme *međa*, *pređa* dans les dialectes šćakaviens de la Bosnie centrale. L'explication de cette manifestation dans cette zone est suivie d'un matériel riche recueilli dans les descriptions des parlers bosniens, ainsi que dans le matériel recueilli pour la description des parlers bosniens et herzegoviens. Selon l'opinion de l'auteur, cette manifestation ne provient pas des parlers čakavien (čakavski), mais elle est formée dans la zone de šćakavien, comme un des supstitians de la plus vieille séquence **dj*.